

Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences,
Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Monthly Journal, Vol. 21, No. 2, Spring 2021, 167-184

The Critique of (aliat al - tawil al - simiaee)

Mohsen Seifi*

Elham Baboli Bahmeh**

Abstract

Semiotics is one of the branches of modern literary criticism in the twentieth century that examines the signs and the relationships between them in literary texts and their function in conveying the message between the author and the reader. The book *Aliat al - Tawil al - Sima'iyya* by Musa Rabbabiyah is one of the works that tries to achieve the following subtle and profound layers of textual construction by passing through some semiotic tools and passing through the superstructure of the text. In the light of the importance of the issue, the present article tries to explain the weaknesses and shortcomings of the desired work in a descriptive - analytical way and with a content critique approach, while examining and stating some of the strengths of this book. The results of the study indicate that this work has been very successful in the first three chapters in the field of metaphor and cryptography as two tools of semiotics and has provided good analyzes by selecting appropriate poetic examples. But, the book's inconsistency with the content and not directly addressing all semiotic tricks, including paradox, mask, arithmetic, norm-breaking, myth, lack of balance between chapters, and a brief reference to the critique of semiotics in the novel one of the most important shortcomings of this book.

Keywords: Criticism, Semiotics, Musa Rabbabeah, "*aliat Al-Tawil al-simiaee*"

* Assistant Professor of Arabic Language and Literature, University of Kashan, Iran (Corresponding Author), motaseifi2002@yahoo.com

** PhD Candidate of Arabic Language and Literature, University of Kashan, Iran, baboli.elham@yahoo.com

Date received: 11/11/2020, Date of acceptance: 03/04/2021

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
ماهنامه علمی (مقاله علمی - پژوهشی)، سال بیست‌ویکم، شماره دوم، اردیبهشت ۱۴۰۰، ۱۶۹ - ۱۸۴

کتاب «آلیات التأویل السیمیائی»

(ابزارهای تفسیر نشانه‌شناسی) در بوته نقد

محسن سیفی*

الهام بابلی بهمه**

چکیده

دانش نشانه‌شناسی یکی از شاخه‌های نقد ادبی جدید در قرن بیستم است که به بررسی نشانه‌ها و روابط میان آنها در متون ادبی و کارکردشان در انتقال پیام میان صاحب اثر و خواننده می‌پردازد. کتاب «آلیات التأویل السیمیائی» نوشته موسی رباعه نیز از جمله آثاری است که می‌کوشد تا از رهگذر برخی ابزارهای نشانه‌شناسی و با عبور از روساخت متن نمونه‌هایی از ادب معاصر عربی به لایه‌های زیرین و ژرف ساخت متن دست یابد. در پرتو اهمیت مسأله، مقاله حاضر می‌کوشد به روش توصیفی - تحلیلی و با رویکرد نقد محتوا، ضمن بررسی و بیان برخی از نقاط قوت این کتاب، نقاط ضعف و کاستی‌های اثر مورد نظر را تبیین نماید. نتایج بررسی حاکی از این است که این اثر در سه فصل اول در مبحث استعاره و رمز به‌مثابه دو ابزار نشانه‌شناسی تا حدود زیادی موفق عمل نموده است و با انتخاب نمونه‌های شعری مناسب، تحلیل‌های خوبی ارائه داده است. اما عدم هماهنگی عنوان کتاب با محتوا و نپرداختن مستقیم به همه شگردهای نشانه‌شناسی از جمله پارادوکس، نقاب، حس‌آمیزی، هنجارگریزی، اسطوره، عدم رعایت توازن میان فصل‌ها و اشاره گذرا به مقوله نقد نشانه‌شناسی در رمان از مهم‌ترین کاستی‌های این کتاب است.

کلیدواژه‌ها: نقد، نشانه‌شناسی، موسی رباعه، «آلیات التأویل السیمیائی».

* استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه کاشان (نویسنده مسئول)، motaseifi2002@yahoo.com

** دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه کاشان، baboli.elham@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۸/۲۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۱/۱۴

۱. مقدمه

دانش نشانه‌شناسی یا «علم العلامات و علم الإشارات» یکی از شاخه‌های نقد ادبی جدید در قرن بیستم است که به بررسی نشانه‌ها و روابط میان آنها در متون ادبی و کارکردشان در انتقال پیام میان صاحب اثر و خواننده می‌پردازد. این رویکرد نقدی به سرعت جای خود را در نقد معاصر فارسی و عربی باز کرد و ناقدانی چون فرزاد سجودی، بابک احمدی، کوروش صفوی، محمد مفتاح، عبدالسلام المسدی، احمد المتوکل، محمد البقاعی و سعید بنکراد با تأثیرپذیری از نظریه پردازانی چون گریماس، پیرس، امبرتو اکو، سوسور و... دست به تألیف آثار متعددی در این موضوع زدند.

گرچه برخی از مباحث نشانه‌شناسی شعر چون رابطه میان دالّ و مدلول، نماد، حس‌آمیزی، متناقض‌نما در لابلای کتب نقدی عربی قدیم نیز ذکر شده است اما بررسی روش‌مند متون شعری بر اساس این مکتب نقدی، تنها با بهره‌گیری از مبانی و روش‌های ارائه شده از سوی پیشگامان غربی آن میسر است. البته نشانه‌شناسی نثر (قصه و رمان) نیز مقوله‌ای پیچیده و دشوار است که پیشینه‌ای روش‌مند در نقد عربی قدیم ندارد و این امر کار ناقدان جدید عربی را سخت‌تر می‌کند.

نقد کردن یک اثر با سخن به معنی نمایاندن عیب‌های پنهان آن اثر است. در مفهوم نقد و انتقاد معنایی چون طلب، بی‌طرفی، بررسی، بدست گرفتن، از هم جدا کردن نهفته‌ها و بیرون کشیدن آن‌ها است (صاد، ۱۳۹۲: ۱۳). جایگاه ارزنده‌ای که بررسی منتقدانه آثار ادبی دارند باعث شده نقد ادبی در عرصه ادبیات بطور ویژه‌ای مورد توجه قرار گیرد؛ چون از این وادی هم نویسنده و تهیه‌کننده مطلب اصلی با بر ملا شدن نقاط ضعف و قوت کارش بهره می‌برد و هم منتقد و تحلیلگر از طریق پی بردن به ماهیت ریزه‌کاری‌های تحقیق و دشواری‌های آن و نیز روش‌هایی که در تأمین این ریزه‌کاری‌ها و یا مقابله با دشواری‌ها ضرورت دارد، بینش و آگاهی می‌یابد (نادری و سیف‌نراقی، ۱۳۷۳: ۲۳۹).

فایده نقد کتاب از وظیفه آن جدا نیست و سودمندی آن بستگی دارد به حسن انجام وظیفه، استاد زرین کوب فایده نقد را در دو چیز خلاصه می‌کند: تهذیب ذوق عامّه، و تربیت فکر نویسنده که بی‌شک عمده‌ترین فواید نقد همین است. نقد کتاب اگر صحیح و سالم باشد در تعیین ارزش و سرنوشت بسیاری از کتاب‌ها عالی‌ترین مرجع است (مؤسسه خانه کتاب، ۱۳۸۶: ۱۷ - ۱۸).

کتاب «آلیات التأویل السیمیائی» ... (محسن سیفی و الهام بابلی) ۱۷۱

۲. روش و سوالات پژوهش

شیوه پژوهش توصیفی - تحلیلی و بر اساس روش نقد محتواست. نگارنده در بحث حاضر در صدد پاسخگویی به این سوالات است که نقاط قوت و ویژگی‌های برجسته و نقاط ضعف و نارسائی‌های کتاب مورد مطالعه چیست؟ آیا میان عناوین اصلی و فرعی کتاب تناسب معقولی وجود دارد؟ آیا عنوان پژوهش دلالت بر محتوای کتاب دارد؟

۳. پیشینه تحقیق

در زمینه نقد نشانه‌شناسی، آثار فراوانی به زبان عربی منتشر شده است که از آن جمله می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

محمد سالم سعدالله (۲۰۰۷) در کتاب خود به بررسی ارتباط میان نشانه‌شناسی و مباحث بلاغی چون تشبیه و استعاره پرداخته است و به این نتیجه رسیده است که حلقه اتصال میان نقد نشانه‌شناسی و میراث نقدی کهن عربی را می‌توان در ویژگی‌های حروف، دانش بلاغت، مسأله دال و مدلول و نظریه نظم عبدالقاهر جرجانی یافت. وی معتقد است که در مبحث مجاز، تشبیه تمثیلی و استعاره با کشف ارتباط میان اجزای کلام توانسته است بنیان نشانه‌شناسی را پایه ریزی کند.

آن اینو و دیگران (۲۰۰۸) در کتاب خود به مهم‌ترین اصول نقد نشانه‌شناسی، تاریخچه و سیر تطور، نشانه‌شناسی ادبیات، قضیه تحلیل گفتمان و نقش گرماس در تکامل این شاخه نقدی و معرفی مکتب نشانه‌شناسی پاریس پرداخته‌اند. بر این باورند که نشانه‌شناسی نقش انکار ناپذیری در شکل‌گیری و تحلیل گفتمان‌های تاریخی، دینی، اسطوره‌ای و سیاسی دارد و با کمک آن می‌توان به لایه‌های پنهان گفتمان جوامع و ایدئولوژی حاکم بر آن دست یافت.

سعید بنکراد (۲۰۱۲) در کتاب خود به مفاهیم نشانه‌شناسی و کاربردهای آن پرداخته است و در فصول هشت گانه آن مباحث مهمی چون پیشگامان نقد نشانه‌شناسی در غرب، تعریف رمزگان شعری، نشانگان، کد و رمز و رمزگشایی از آلبوم عکس‌ها، زبان بدن و رابطه میان نشانه‌شناسی و زبان بدن را گنجانده است. او در فصل پایانی تعدادی از اصطلاحات نشانه‌شناسی را تفسیر نموده است. اما با این وجود جایی برای بررسی نشانه‌شناسی نمونه‌های شعری نمی‌توان در کتاب او پیدا کرد.

شرشار فاطمه زهره (۲۰۱۷) در پایان‌نامه خود به تاریخ نشانه‌شناسی، نقد و آسیب‌شناسی برخی کتاب‌های نقدی معاصر عربی با محوریت نشانه‌شناسی پرداخته است. وی عقیده دارد: در نقد عربی معاصر کمتر به نشانه‌شناسی رمان توجه می‌شود و شاید یکی از دلایل آن طولانی بودن حجم رمان و عدم امکان تقسیم آن به چرخه‌هایی است که بتوان به تحلیل و نقد نشانه‌شناسی آن پرداخت. او در ادامه راه حلی را از قول رشیدبن‌مالک ارائه می‌دهد که برای برون رفت از این مشکل می‌توان رمان‌ها را بر اساس فصل‌های مختلف آن تحلیل کرد، البته این امر در مورد همه رمان‌ها صادق نیست.

بررسی عناوین و محتوای پژوهش‌ها یاده شده القاگر این مسأله است که تاکنون پژوهنده‌ای کتاب «آلیات التأویل السیمیائی» نوشته موسی رابعه را مورد نقد و بررسی قرار نداده است و پژوهش حاضر برای اولین بار به این امر مبادرت می‌ورزد.

۴. معرفی کتاب «آلیات التأویل السیمیائی»

کتاب «آلیات التأویل السیمیائی» در سال ۲۰۱۱ میلادی توسط انتشارات آفاق کویت در ۲۱۵ صفحه به چاپ رسیده و در یک مقدمه و بخشی با عنوان «إضاءه وتنوير» و پنج فصل اصلی نگاشته شده است. فصل اول با عنوان «آلیات التأویل السیمیائی» به بررسی دو نمونه شعری از أمل دنقل و ابراهیم نصرالله از منظر نشانه‌شناسی و بیان رابطه میان دال و مدلول در آنها پرداخته است. نویسنده در فصل دوم با عنوان «سیمیائیة الاستعارة» استعاره‌های موجود در سروده «اول التقش» محمد القیسی را استخراج نموده و نقش آنها را در بافت شعری مورد واکاوی قرار می‌دهد. فصل سوم با عنوان «سیمیائیة اللون فی شعر عبدالوهاب البیاتی» به بررسی رنگ‌ها و رمزگشایی از آنها در برخی دفترهای شعری عبدالوهاب البیاتی اختصاص دارد. نویسنده در فصل چهارم با عنوان «فضاء المدینة فی شعر ابراهیم نصرالله» به بررسی دلالت مکان در شعر ابراهیم نصرالله به محوریت «المدینة» در سه قصیده با همین عنوان پرداخته است. زمان و مکان و دلالت‌های آنها موضوع فصل پنجم کتاب با عنوان «فضاءات العمل الروائی: صمت یتمدد نموذجا» است که به رابطه میان زمان و مکان در این اثر از سلیمان الشطی اشاره می‌شود.

کتاب «آلیات التأویل السیمیائی» ... (محسن سیفی و الهام بابلی) ۱۷۳

۵. ادبیات نظری پژوهش

نویسنده کتاب «آلیات التأویل السیمیائی» بر آن است تا با بهره‌گیری از ابزارهای نقد نشانه‌شناسی خوانش جدیدی را از نمونه‌هایی منتخب ادبیات معاصر عربی فرا روی مخاطب قرار دهد. از این روی، پژوهشگران در صددند تا درباره علم نشانه‌شناسی و تکنیک‌های آن مطالبی مختصر را جهت آگاهی بیشتر به مخاطب ارائه دهند.

نشانه‌شناسی (semiotic) روش نقد و بررسی نشانه‌ها در ادبیات و زبان است. «این روش در تحلیل متون به بررسی رابطه میان دال‌ها و مدلول‌ها و پیگیری حرکت دال‌ها در ژرف ساخت متن می‌پردازد تا از این رهگذر به ارزش نشانه‌ها و پویایی آنها در متن پی ببرد» (سعدالله، ۲۰۰۷: ۲).

هر چند نخستین جرقه‌های نقد نشانه‌شناسی توسط فردینان دوسوسور، زبان‌شناس مطرح سوئیسی زده شد اما «چارلز ساندرز پیرس، فیلسوف و ناقد مشهور آمریکائی الگویی ارائه داد که نشانه را سه وجهی می‌دانست:

- نمود (represent amen) صورتی که نشانه به خود می‌گیرد.
- تفسیر (interpret ant) معنایی که از نشانه حاصل می‌شود.
- موضوع (object) که نشانه به آن ارجاع داده می‌شود» (سجودی، ۱۳۸۲: ۳۰).

با توجه به ویژگی‌های خاص نشانه‌شناسی در حوزه ادبیات تفسیر یک متن ادبی براساس این دانش، برحسب معیارهای ادبی سنجیده می‌شود. از آنجاکه ادبیات بطور عام و شعر بطور خاص، بیشتر با نماد پردازی و نشانه‌ها سر و کار دارند، دریافت مقصود نهایی کلام شاعر پس از گشودن کدهای متن و رمزگشایی از نشانگان آن در دسترس خواهد بود. «نشانه‌های شعر در مقابل نشانه‌های آوایی زبان عادی، نشانه‌های معنایی هستند. چرا که اصولاً شعر مصداق گریز است و نشانه‌های به کار رفته در آن از مدلول عادی خود فراتر می‌روند» (حق شناس، ۱۳۸۶: ۳۲).

در نشانه‌شناسی شعر مقولاتی چون هنجارگریزی، حس‌آمیزی، رمز، نقاب، اسطوره، پارادوکس و اشتراک عینی که همگی بر پایه دو محور هم‌نشینی و جان‌نشینی ساخته می‌شوند، قابل بررسی است. در نشانه‌شناسی رمان نیز که حوزه‌ای جدا و البته بسیار گسترده است مباحثی چون نشانه‌شناسی لایه‌ای زمان و مکان، زمان پریشی، نقاب، رمزگان روائی گنجانده می‌شوند. در مقاله پیش روی سعی بر آن است با تبیین نقاط قوت و ضعف

۱۷۴ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال بیست‌ویکم، شماره دوم، اردیبهشت ۱۴۰۰

کتاب مورد نظر، میزان پایبندی نویسنده را به مقولات فوق در ضمن تحلیل و بررسی نمونه‌های شعری کتاب مورد نقد و ارزیابی قرار گیرد.

۶. بررسی و نقد محتوایی اثر

اهداف اصلی هر کتاب از طریق مفاهیم نهفته در محتوای آن تامین می‌شود. مهم‌ترین بخش نقد هر کتاب، ارزیابی محتوایی آن است که باید متخصصان هر رشته به آن مبادرت ورزند. یک کتاب در زمینه موضوع مورد نظر باید جامع باشد و همچنین باید تازه‌ترین اطلاعات علمی مربوط به موضوع را در بر داشته باشد. مطالب کتاب باید بتواند سوال‌های جدید در ذهن مخاطب ایجاد کند و افق‌های تازه‌ای پیش روی آنان بگشاید. از همه مهم‌تر باید میان حجم اطلاعات اصلی و حجم اطلاعات جنبی تناسب وجود داشته باشد؛ زیرا گروهی از نویسندگان پُر نویس‌اند و با شاخ و برگ دادن مطلب و آوردن شاهد مثال‌ها و توضیحات بیش از اندازه، بر حجم اطلاعات جنبی می‌افزایند. گروهی دیگر کم‌نویس و اهل ایجاز و خلاصه‌نویسی‌اند و خواننده را بیش از اندازه به تامل وامی‌دارند، بطوری‌که در روند مطالعه وقفه ایجاد می‌کنند (رضی، ۱۳۸۸: ۲۲-۲۳).

۱.۶ نقاط قوت اثر

از آنجاکه نقد، سنجش و ارزیابی همزمان نقاط قوت و بیان نقاط ضعف و کاستی‌های آثار ادبی است در این بخش ابتدا به ذکر برخی از ویژگی‌های شاخص این اثر پرداخته می‌شود:

۱.۱.۶ پرداختن به مبحث «نماد»

یکی از مهم‌ترین نقاط قوت اثر حاضر، پرداختن به مبحث نماد در فصل‌های مختلف کتاب است. فصل اول با عنوان «آلیات التأویل السیمیائی» (ص ۲۹-۵۲) به واکاوی نمادها و رمزها در نمونه‌های شعری پرداخته است، اما به نظر می‌رسد که تحلیل‌های ارائه شده در این فصل بر محوریت نماد و اشارات تلویحی به پارادوکس استوار است. به نمونه ذیل بنگرید:

کتاب «آلیات التأویل السیمیائی» ... (محسن سیفی و الهام بابلی) ۱۷۵

الکراسی ستلقى بنا للحروب، الکراسی ستغمرنا .. بالسلام .. الکراسی ستغفرنا کالذنوب، الکراسی - الجحیم، الکراسی الشفاعة، الکراسی التي کلما جدّ وجد، ستتهتف: موتوا لتتحيا الشجاعة، الکراسی التي کم تحبّ الشعوب، الشعوب القناعة، الکراسی التي من دم فوق دم، الکراسی التي لا تطيق بأن یورق الآن حلم، الکراسی التي لم یکن أصلها شجراً ذات یوم (رباعه، ۲۰۱۱: ۵۲ - ۵۳).

نویسنده در صفحات (۵۲ - ۵۹) کتاب به نماد «الکراسی» و تصاویر دوگانه و متناقضی که شاعر از آن ارائه می دهد ورود کرده است و از این رهگذر با بیان دلالت های پنهان و البته دوگانه این واژه در متن، بعدی انسانی به آن داده است تا بازی مرگ و زندگی ملتها را به زبان شعر به تصویر بکشد. در واقع الکراسی در این مقطع شعری به نمادهای دیداری و خوانشی بدل می شوند که ویژگی های انسانی چون عشق ورزیدن، سخن گفتن، کشتن و مردن دارند.

نویسنده در فصل سوم با عنوان «سیمیائیة اللون فی شعر عبدالوهاب البیاتی» (ص ۱۲۱ - ۱۲۳) به بررسی رنگها و رمزگشایی از آنها در شعر معاصر دست زده و از این رهگذر به لایه های زیرین متن شعری نفوذ کرده است تا خوانش جدیدی از سروده های بیاتی ارائه دهد:

أرسم صورتها فوق الثلج / فیشتعل اللون الأخضر فی عینها / والعسلی الداکن / یدنو فمها
الکرزی الدافی ء من وجهی / تلتحم الأیدی بعناق أبدی / لكن یداً تمتدّ، فتسمح / صورتها
تارکة فوق اللون المقتول بصیصاً من نور لنهار مات (رباعه، ۲۰۱۱: ۱۲۱).

رباعه در تحلیل قطعه شعری فوق، همچون دیگر قسمت های این فصل از کتاب، ناقدی ماهر و موشکاف است که با تیزبینی و دقت فراوان صورت شعری بیاتی در این قطعه که آمیخته ای از چندین رنگ است را به زیبایی فرا روی خواننده قرار می دهد تا لذت خوانش وی دو چندان گردد. وی معتقد است: این تصویر ناپایدار است؛ زیرا روی برف رسم شده است. البته در ادامه اشاره های اندکی به پارادوکس در این تابلوی شعری دارد که بهتر بود برای القای مطلب به مخاطب بیشتر به شرح و تفسیرش پردازد.

نویسنده در فصل چهارم با عنوان «فضاء المدینة فی شعر ابراهیم نصرالله» (ص ۱۴۱ - ۱۶۹) به بررسی دلالت مکان در شعر ابراهیم نصرالله به محوریت «المدینة» در سه قصیده با همین عنوان پرداخته و رمزهایی مانند المدینة، الرجل الأرجوانی والمدینة الفاجرة را مورد موشکافی قرار داده است. البته به نظر می رسد که در هر سه سروده منتخب از

ابراهیم نصرالله، علاوه بر عنوان‌ها شباهت‌هایی در مضمون نیز وجود دارد. در هر سه قصیده تصویری متناقض و دوگانه از شهر ترسیم شده است که در زمان صلح و آرامش، مکانی وسیع، آرام و دنیایی ایده‌آل و همچنین در حالت جنگ و جدال، جایگاهی تنگ و اندوهناک است. بهتر بود نویسنده کتاب با انتخاب یک قصیده تمرکز بیشتری را جهت دریافت و درک لایه‌های زیرین متن صرف نماید یا قصاید دیگری چون «أزهار عدن» و «أزهار عمان» را از همین شاعر برای بررسی مقایسه‌ای برگزیند.

با بررسی مباحث مطرح شده این نکته آشکار می‌گردد که نویسنده در بیشتر صفحات اثر خویش به رمزگشایی از نمادهای اشخاص، رنگ‌ها، زمان و مکان دست زده است تا از این رهگذر به بیان دلالت‌های مختلف این نمادها در شعر معاصر عربی و نیز رمان مورد بحث بپردازد. محوریت رمز و نماد در این اثر تا آنجاست که اگر این اثر «الرمز السیمیائی» یا «تأویل الرموز» یا مانند آن نامگذاری شود به نظر می‌رسد بیشتر با مطالب کتاب همخوانی داشته باشد.

۲.۱.۶ استفاده از اصطلاحات نشانه‌شناسی

نویسنده بعد از مقدمه در بخشی به عنوان «إضاءه وتنویر» که جزء فصل‌های اصلی محسوب نمی‌شود، سعی داشته است به شرح و تبیین مهم‌ترین اصطلاحات مرتبط با نشانه‌شناسی بپردازد تا فهم مباحث نشانه‌شناسی را برای خواننده آسان نماید به گونه‌ای که کسی که در حوزه نشانه‌شناسی متخصص نباشد بتواند از مباحث این کتاب بهره‌مند شود؛ مصطلحاتی چون «السیموزیس»، «دلالة التقرير ودلالة الإیحاء»، «التشاكل والتباین»، «الأيقونة» و «المریج السیمیائی» (ص ۹-۱۶) را تبیین و تشریح نمود. که این تبیین دقیق اصطلاحات نشانه‌شناسی باعث می‌شود وقتی مخاطب با هر اصطلاح در ارتباط با متن آشنا شود فهم موضوع برای او بیشتر از زمانی است که بخواهد جدای از متن اصطلاحی برای او تبیین و تعریف شود.

۳.۱.۶ جامعیت منابع و مصادر

ارزش یک اثر پژوهشی، به ویژگی‌های منابعی وابسته است که از آنها استفاده شده است. هرچه منابع مورد استفاده اصلی‌تر، به روزتر، بیشتر و مرتبط‌تر باشند، ارزش پژوهش بالاتر خواهد بود (خاکی، ۱۳۹۰: ۳۵۴). یک تحقیق به منظور ارائه اطلاعات جدید که فراتر از

کتاب «آلیات التأویل السیمیائی» ... (محسن سیفی و الهام بابلی) ۱۷۷

دانش موجود در زمینه موضوع مورد تحقیق است، انجام می‌شود. بنابراین، پژوهشگر برای دستیابی به این هدف باید با گستره دانش موجود آشنا باشد و رسیدن به این هدف فقط با مطالعه منابع مربوط به موضوع مورد تحقیق امکان پذیر است (دلاور، ۱۳۸۷: ۷۵).

یکی از نقاط قوت بارز و مشخص این کتاب این است که نویسنده از منابع مربوط به موضوع مورد مطالعه استفاده کرده و آنها را بطور کامل ذکر نموده است و در استفاده از منابع تنها به منابع چاپی و عربی بسنده نکرده است بلکه برای غنی کردن اثر خود از منابع انگلیسی و پایگاه‌های الکترونیکی نیز استفاده نمود.

از مزایای دیگر کتاب فهرست منابع نهایی در پایان کتاب؛ با وجود این‌که نویسنده در پایان هر فصل منابع مربوط به آن را ذکر نموده است، بطور کامل همه منابع کاربردی در کتاب را نیز در انتها ذکر نمود. برای حفظ انسجام و یکپارچگی کتاب بهتر بود فهرستی را نیز به اصطلاحات خاص در حوزه نشانه‌شناسی و اشکال و تصاویر اختصاص دهد.

شاید بتوان یکی از ویژگی‌های بارز این کتاب را این دانست که به آرا دیگران استناد می‌کند و زمانی که او به نقل آراء دیگران می‌پردازد منبع منقول را ذکر می‌کند (امانت‌داری در منابع) تا مخاطب بتواند در صورت نیاز به آن منبع مراجعه کند مثلاً در مبحث استعاره در (ص ۶۹) به نظر لیکاف و جانسون استناد می‌کند و می‌گوید: «وترتکز الاستعاره وفق جورج لایکوف ومارک جونسون، علی المشابهة وهذا الطرح یخالف النظرية التقليدية حول الاستعاره وهی نظرية المقارنة» و همچنین استناد به کلام عبدالقاهر جرجانی.

۴.۱.۶ استفاده از تصاویر و اشکال

شایان ذکر است؛ از نقاط قوت کتاب این است که در ابتدای هر فصل مباحثی را جهت تعریف موضوع مورد بحث ذکر نمود تا در مخاطب انگیزه‌ای برای دنبال کردن مطالب ایجاد نماید و همچنین در هر فصلی از تصاویر و اشکال متناسب با موضوع فصل استفاده نمود.

با بررسی دقیق کتاب و اطلاعات موجود در آن، هم‌خوانی محتوا و سرفصل‌ها مورد تایید است. از نقاط قوت محتوایی می‌توان به استفاده از تصاویر و اشکال متناسب با محتوای مطالب اشاره نمود که این تصاویر و اشکال هدف‌مند انتخاب شدند و از تناسب مکانی نیز برخوردار هستند.

۲.۶ کاستی‌ها و ضعف‌ها

۱.۲.۶ عدم مطابقت عنوان با محتوای کتاب

انتخاب موضوع پژوهش اولین مرحله در تدوین و اجرای یک اثر علمی است و باید مورد علاقه پژوهشگر باشد. در انتخاب موضوع تحقیق، پژوهشگر باید توانایی خود را مد نظر قرار دهد و بر پایه آن موضوع را انتخاب کند. توانایی پژوهشگر در صورت‌بندی مسئله تحقیق نقش بسزایی دارد. فردی که خود به دانش زیر بنایی زمینه مورد پژوهش تسلط کامل ندارد، به دشواری می‌تواند حتی به بیان موضوع مناسب تحقیق بپردازد و طرح پژوهشی را تدوین و اجرا کند (سرمد، بازرگان و حجازی، ۱۳۸۴: ۲۹ - ۳۱). در انتخاب موضوع تحقیق باید نهایت دقت را بکار برد که بی‌کم و کاست مطلب مورد مطالعه را شامل شود (ریاحی، ۱۳۷۲: ۱۸).

اگر عنوان کتاب را معیاری برای سنجش آن قرار دهیم، عنوان کتاب گسترده‌تر و عام‌تر از محتوای آن است. با دیدن عنوان «آلیات التأویل السیمیائی» انتظار می‌رود که این کتاب همه ابزارهای نشانه‌شناسی (پارادوکس، حس آمیزی، نقاب، رمز، اسطوره، دال و مدلول، محور جانشینی و هم‌نشینی) را بررسی کرده باشد. در صورتی که به بررسی بعضی از تکنیک‌های نشانه‌شناسی پرداخته است و ابزارهای دیگری وجود دارد که نویسنده در این اثر به آنها اشاره نکرده است. اگرچه عنوان کتاب بسیار تامل برانگیز است اما عنوان مناسبی برای این اثر نیست و نویسنده از عهده چنین عنوان گسترده‌ای بر نیامده است؛ چون عنوان اصلی عام است و این عدم تناسب خود از کاستی‌های کتاب محسوب می‌شود.

اصطلاح «تأویل» در نقد نشانه‌شناسی و هرمنوتیکی شایع است و به خوانش‌های متعدد از یک متن باز اشاره دارد و انتظار خواننده کتاب این است که نویسنده محترم برای نمونه‌های شعری انتخابی، خوانش‌های گوناگون خود یا دیگران را ارائه دهد که با قاطعیت می‌توان گفت در بخش اعظم کتاب، چنین اقدامی ننموده است و تنها یک خوانش از متون ارائه شده مشاهده می‌شود. پس حذف این اصطلاح خدشه‌ای به عنوان وارد نخواهد کرد.

اگر نویسنده واقعا بر آن بود که به تشریح همه ابزارهای نشانه‌شناسی بپردازد، حجم آن بیشتر و اشعار شاعران زیادی در آن بررسی می‌شد. ولی نویسنده در ذیل چنین عنوان بزرگی فقط اشعار چندین شاعر را بررسی نموده است بنابراین می‌توان گفت که عنوان پژوهش مسأله محور و جزئی بیان نشده است.

کتاب «آلیات التأویل السیمیائی» ... (محسن سیفی و الهام بابلی) ۱۷۹

۲.۲.۶ ضعف در مقدمه

کتاب حاضر دارای یک مقدمه است که از کیفیت خوبی برخوردار نیست؛ بر پژوهشگران واضح است که مقدمه باید در بردارنده عناصری چون بیان مسأله، اهمیت و ضرورت پژوهش، سوالات اصلی و فرعی، پیشینه بحث و روش تحقیق باشد و در صدد پاسخگویی به سوالاتی باشد تا ذهن مخاطبان به سوی این موضوع مهم را بکشاند. اما در مقدمه کتاب مذکور فقط به ذکر فصل‌بندی به صورت توصیفی اشاره شده است البته عدم دقت نویسنده در این تقسیم‌بندی فصل‌ها مشهود است به طوری که ترتیب فصل‌ها در مقدمه با تقسیم‌بندی اصلی کتاب متفاوت است مثلاً در مقدمه بیان شده است که فصل سوم به «سیماء المدینة فی شعر ابراهیم نصرالله» پرداخته است در حالی که فصل چهارم کتاب محسوب می‌شود.

۳.۲.۶ روش‌گریزی

بکارگیری روش علمی در تحقیق، تنها راه دستیابی به دستاوردهای قابل قبول و علمی است؛ بنابراین برای انجام یک پژوهش معتبر به روش‌شناسی نیاز است. روش‌شناسی پژوهش را منظم، منطقی و اصولی کرده و جستجوی علمی را نیز راهبری می‌کند (خاکی، ۱۳۹۰: ۲۲۷). با بررسی کتاب به این نتیجه رسیدیم که، نویسنده روش خود را بیان نکرده که این خود خواننده را دچار نوعی سردرگمی می‌کند.

بی‌روشی یا روش‌گریزی در این کتاب مشهود است. از چنین کتابی انتظار می‌رود که دارای انسجام و یکپارچگی باشد ولی کار مولف کتاب بیش از این که روش‌مندانه باشد، ذوقی بوده است. مثلاً گاهی برای یک شاهد مثال چندین صفحه توضیح داده است و گاه شاهدهی در یک یا چند پاراگراف تحلیل شده است. نمونه شعری در (ص ۱۵۱) در دو صفحه تحلیل شد و نمونه شعری در (ص ۱۵۳) در یک پاراگراف تحلیل گردید. در کار نویسنده برای انتخاب شاعران ملاک و ضابطه‌ای به چشم نمی‌خورد و بیان علت‌گزینش آنها را از نظر دور داشته و برای بعضی از شاعران نمونه‌های زیادی از اشعارشان را آورده است و برای عده‌ای دیگر به آوردن چندین شاهد مثال بسنده کرده است. آنچه بیش از همه مصداقی برای روش‌گریزی در این کتاب محسوب می‌شود چگونگی تنظیم این کتاب است که بیشتر به مقالات شباهت دارد.

شاید بتوان عدم یکنواختی را در قلم نویسنده جز روش‌گریزی حساب کرد، با وجود این‌که قلم وی تقریباً قابل فهم است، اما به راحتی می‌توان فهمید که قلم او با فرازونشیب‌هایی نیز همراه است. دلیل این ضعف و کاستی را شاید بتوان در ایجازهای منخل و اطناب‌های مملی که حاکم بر کتاب است، دید و از همه مهم‌تر اختصاص سه فصلی اصلی کتاب به شعر و فصل آخر به روایت به نارسایی قلم نویسنده دامن زده است.

۴.۲.۶ عدم رعایت توازن میان فصل‌ها

در نقد محتوایی یک اثر علمی یکی از مواردی که مورد توجه ناقدان است، تناسب و هماهنگی میان فصل‌ها است؛ بنابراین این اصل نیز در این کتاب مورد بررسی قرار گرفت. هیچ‌گونه نظام‌بندی منطقی در فصل‌های این کتاب به چشم نمی‌خورد؛ زیرا میان تعداد صفحات هر فصل با فصل‌های دیگر تناسب وجود ندارد، به عنوان نمونه فصل دوم «سیمیائیه الاستعاره» که یکی از مباحث مهم نشانه‌شناسی محسوب می‌شود ۱۵ صفحه است و فصل سوم با عنوان «سیمیاء اللون فی شعر عبدالوهاب البیاتی» ۵۰ صفحه است. از طرفی این‌که نویسنده دلیلی برای این‌که فصل‌های کتاب را به یک یا دو شاعر اختصاص داده بیان نکرده است و این خود می‌تواند یکی از معایب بزرگ کتاب محسوب شود که نویسنده در اشعار شاعران زیاد پژوهش نکرده است و فصل اول را فقط به بررسی اشعار «امل دقل» و «ابراهیم نصرالله»، فصل دوم را به بررسی اشعار «محمد القیسی»، فصل سوم را به بررسی اشعار «البیاتی»، فصل چهارم را به بررسی اشعار «ابراهیم نصرالله» و فصل پنجم را به بررسی روایت «صمت یتمدد» از «سلیمان الشطی» اختصاص داده است. به نظر نویسنده این مقاله، اگر دایره شاعران مورد استفاده بیشتر بود از لحاظ محتوایی کتاب بسیار غنی‌تر و پربارتر می‌شد.

یکی دیگر از نقاط ضعف کتاب این است که در پایان هر فصل هیچ‌گونه جمع‌بندی و نتیجه‌گیری به چشم نمی‌خورد که این خود باعث آشفتگی اطلاعات در ذهن مخاطب می‌شود.

۵.۲.۶ عدم نظم منطقی در عناوین کلی فصل‌ها

از کاستی‌های کتاب حاضر؛ نداشتن نظم منطقی در عناوین کلی فصل‌هاست. ترتیب و نظم منطقی و دنبال کردن یک اندیشه منظم بهترین مشخصه برای نداشتن تشتت فکری

کتاب «آلیات التأویل السیمیائی» ... (محسن سیفی و الهام بابلی) ۱۸۱

نویسنده است، هرچه این نظم منطقی تر و دقیق تر باشد به همان میزان اعتبار یک اثر علمی بیشتر می شود. نویسنده چهار فصل کتاب را به بررسی نشانه شناسی در اشعار و فصل پنجم را به بررسی نشانه شناسی در روایت اختصاص داده است و هیچ توجیهی برای این انتخاب خود نیاورد.

۶.۲.۶ صفحات زیاد و فاقد زیرعنوان

نویسنده فصل اول کتاب را به «آلیات التأویل السیمیائی» اختصاص داده است (ص ۲۱ - ۵۹) در این تعداد صفحات عنوان اصلی و فرعی که نظر مخاطب را جلب کند، دیده نمی شود که در چنین فصلی که مهم هم محسوب می شود بهتر است چندین عنوان اصلی برای مباحث خود مشخص کند و تحت هر عنوان اصلی عناوین فرعی را بیاورد. همچنین در فصل دوم (ص ۶۵ - ۷۹) به دسته بندی مطالب توجه نکرده است. در فصل چهارم با عنوان «فضاء المدینة فی شعر ابراهیم نصر الله مقاربه سیمیائیة» (ص ۱۴۱ - ۱۶۹) هیچ عنوان فرعی به چشم نمی خورد.

شایان ذکر است؛ این اصل در فصل سوم با عنوان «سیمیاء اللون فی الشعر عبد الوهاب البیاتی» به خوبی رعایت شده است و در (ص ۸۷) عناوین فرعی را که کاملاً مرتبط با عنوان اصلی فصل هستند تحت عنوان «اللون عنوانا»، «سیمیاء الانزیاح اللونی وعالم العالم الطبیعة»، «سیمیاء اللوحة اللونیة» و «سیمیاء التبادل» مشخص نمود. در فصل پنجم با عنوان «فضاءات العمل الروائی: صمت یتمدد نمودجا» پنج زیر عنوان مرتبط با عنوان اصلی فصل مشخص شدند.

۷.۲.۶ ایجاز و اطناب نابجا در تحلیل ها

بدون شک یکی از بخش های لازم و تاثیر گذار در تبیین و تفهیم مطالب، شواهد مثال است؛ زیرا این امر سبب تثبیت مطلب در ذهن مخاطب می شود. در کتاب حاضر شواهد مثال در جای جای کتاب قابل رویت است که می توان گفت در این کتاب نقش محوری را به عهده دارند هر چند که تنوع در این شواهد اندک است؛ دقت در این شواهد که در همه فصل های کتاب جاری است ما را به این نکته رهنمون می کند که کم بودن تحلیل و شرح بعضی شواهد شعری و زیاده گویی و اطناب در تحلیل شواهد شعری دیگر را می توان از کاستی های این کتاب دانست. گاهی نیز در نمونه هایی که نویسنده گزینش می کند

به قدری آنها را طولانی می‌آورد که برای خواننده ممل و خسته کننده است بدون این‌که نیازی به این شواهد مثال طولانی باشد.

۷. جایگاه کتاب «الآلیات التأویل السیمیایی» در سرفصل آموزشی و دانشگاهی

دانشگاه‌ها و مؤسسات عالی در جهت ارتقاء کیفیت آموزشی خود باید برنامه هدفمندی را برای رشته‌ها و مقاطع مختلف در نظر بگیرند تا توانایی‌های خود را در زمینه آموزش افزایش دهند. برنامه‌هایی مانند گسترش کتب آموزشی و آشنا کردن فراگیران با آثار ادبی مختلف. از این رو می‌توان گفت کتاب «الآلیات التأویل السیمیایی» می‌تواند در سرفصل‌های کتب دانشگاهی مقطع کارشناسی ارشد به عنوان یک منبع کمک آموزشی در کنار دروس نقد ادبی و متون نظم و نثر معاصر مفید باشد تا مهارت نقد و تحلیل فراگیران ارتقاء یابد؛ زیرا تخصص یافتن دانشجویان در سیستم آموزشی دانشگاه‌ها باید با اعمال کتب کمک آموزشی در کنار کتب اصلی نهادینه شود.

۸. نتیجه‌گیری

اگر عنوان کتاب را معیاری برای سنجش دقت مؤلف قرار دهیم، عنوان این کتاب گسترده‌تر و عام‌تر از محتوای آن است. با دیدن عنوان «آلیات التأویل السیمیایی» انتظار می‌رود که نویسنده در این کتاب همه ابزارهای نشانه‌شناسی (پارادوکس، نقاب، اسطوره، حس آمیزی، محور هم‌نشینی و جانشینی و کد گشایی متن) را بررسی کرده باشد. در صورتی که به بررسی نماد و در صفحاتی محدود حس آمیزی پرداخته است. اگرچه عنوان کتاب بسیار تامل برانگیز است اما عنوان مناسبی برای این اثر نیست و نویسنده از عهده چنین عنوان بزرگی برنیامده است. ضمن اینکه اصطلاح «تأویل» در نقد نشانه‌شناسی و هرمنوتیکی شایع است و به خوانش‌های متعدد از یک متن باز اشاره دارد و انتظار خواننده کتاب این است که نویسنده محترم برای نمونه‌های شعری انتخابی، خوانش‌های گوناگون خود یا دیگران را ارائه دهد که به جرأت می‌توان گفت در بیشتر جاهای کتاب، چنین اقدامی ننموده است و تنها یک خوانش از متون ارائه شده مشاهده می‌شود. پس حذف این اصطلاح خدشه‌ای به عنوان وارد نخواهد کرد.

کتاب «آلیات التأویل السیمیائی» ... (محسن سیفی و الهام بابلی) ۱۸۳

با بررسی مباحث مطرح شده در اثر، این نکته آشکار می‌گردد که نویسنده در بیشتر صفحات اثر خویش به رمزگشایی از نمادهای اشخاص، رنگ‌ها، زمان و مکان دست زده‌است تا از این رهگذر به بیان دلالت‌های مختلف این نمادها در شعر معاصر عربی و نیز رمان مورد بحث پردازد. محوریت رمز و نماد در این اثر تا آنجاست که اگر این اثر «الرمز السیمیائی» یا «تأویل الرموز» یا مانند آن نامگذاری شود هماهنگی بیشتری با محتوای کتاب داشت.

کتاب مذکور از این نظر که پژوهشی در عرصه نشانه‌شناسی است از ارزش والایی برخوردار است؛ ولی عدم هماهنگی عنوان با محتوای کتاب، بررسی نکردن همه ابزارهای نشانه‌شناسی و ارائه ندادن تعریفی جامع از بعضی مباحث و عدم ذکر تأثیر بافت پیرامونی اشعار و رمان مورد بحث در تبیین دلالت‌های آن از ایرادهای محتوایی وارد بر این کتاب است.

پرداختن هم‌زمان به مقوله نقد نشانه‌شناسی در شعر و رمان در این کتاب مانند شمشیری دو لبه است که هم می‌تواند از نشانه‌های جامعیت اثر و تسلط نویسنده بر دو موضوع متفاوت باشد و در عین حال سبب شده است که نویسنده در فصل پایانی که به بررسی زمان و مکان و دلالت‌های آن در رمان «صمت یتمدد» اختصاص دارد در کشف دلالت‌ها و تبیین مقوله زمان پریشی و مکان پریشی دچار سردرگمی شود.

با توجه به نیاز دانشجویان رشته زبان و ادبیات عربی به کتب علمی در حوزه‌های مختلف نقد ادبی از جمله نشانه‌شناسی؛ تدوین کتاب‌های مشابه «آلیات التأویل السیمیائی» ، امری اجتناب‌ناپذیر است به شرط آنکه در این آثار از پراکنده‌گویی و ضعف انسجامی دوری شود.

کتاب‌نامه

اینو، آن و دیگران (۲۰۰۸). السیمیائیة، الأصول، القواعد والتاریخ، ترجمه: رشید بن مالک، البطعة الاولى، عمان - الأردن: دار مجدلاوی للنشر والتوزیع.

بنکراد، سعید (۲۰۱۲). السیمیائیات، مفاهیمها وتطبیقاتها، الطبعة الثالثة، سوریه - اللاذقیة: دارالحوار للنشر و التوزیع.

حق شناس، محمد علی (۱۳۸۶). «نشانه‌شناسی شعر»، فصلنامه علمی - پژوهشی دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، ش ۱۸۳.

۱۸۴ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال بیست‌ویکم، شماره دوم، اردیبهشت ۱۴۰۰

- خاکی، غلامرضا (۱۳۹۰). روش تحقیق با رویکرد پایان‌نامه نویسی، چاپ نهم، تهران: انتشارات بازتاب.
- دلاور، علی (۱۳۸۷). روش تحقیق در روانشناسی و علوم تربیتی، چاپ بیست و ششم، تهران: نشر ویرایش.
- رباعه، موسی (۲۰۱۱). آلیات التأویل السیمیائی، چاپ اول، الکویت: مکتبه آفاق.
- رضی، احمد (۱۳۸۸). «شاخص‌های ارزیابی و نقد کتاب‌های درسی دانشگاهی»، سخن سمت، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ش ۲۱.
- ریاحی، غلامحسین (۱۳۷۲). آشنایی با اصول و روش تحقیق، چاپ دوم، تهران: نشر اشراقیه.
- سجودی، فرزانه (۱۳۸۲). نشانه‌شناسی کاربردی، چاپ اول، تهران: نشر قصه.
- سرمه، زهره، بازرگان، عباس و حجازی، الهه (۱۳۸۴). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، چاپ یازدهم، تهران: آگاه.
- سعدالله، محمد سالم (۲۰۰۷). مملکة النص (التحلیل السیمیائی للنقد البلاغی، الجرجانی نموذجاً)، الطبعة الأولى، عمان - الأردن: عالم الكتب الحديث.
- سلطانی، محمدعلی (۱۳۶۹). «ضرورت و شیوه نقد کتاب»، آینه پژوهش، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ش ۱.
- شرشار، فاطمه زهره (۲۰۱۷). تجلیات المنهج السیمیائی فی خطاب النقد الأدبی العربی المعاصر، أطروحة الدكتوراه، الجزائر: جامعة سیدی بلعباس.
- صاد، علی (۱۳۹۲). روش نقد، قم: هجرت.
- مؤسسه خانه کتاب (۱۳۸۶). کتاب نقد و نقد کتاب، چاپ اول، تهران: مؤسسه خانه کتاب.
- نادری، عزت‌الله و سیف نراقی، مریم (۱۳۷۳). روش‌های تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی، چاپ هفتم، دفتر تحقیقات و انتشارات بدرا.